

**ՊԱՏԱՍՏԱՆԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ ԱՐՑԱԽԻ ՄԵԼԻՔՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ
ՎԼԱԴԻՄԻՐ ԶՈՎՍԵՎՅԱՆ**

ԼՂԴ Վերաքննիչ դատարանի նախագահ

Չնայած թուրքական և մոնղոլական դժնդակ դարերը, Լեւոն Թեմուրի և թուրքմենական վաչկատուն ցեղերի ավերիչ արշավանքները կարողացան ոչնչացնել Բագրատունյաց և Կիլիկիայի հայոց թագավորությունները, սակայն պատմական Հայաստանի մի շարք հայաշատ վայրերում, հատկապես՝ Սյունիքում և Արցախում, երկրի բնիկ տերերն ընդհուպ մինչև ռուսական տիրապետության հաստատումն Անդրկովկասում կարողացան զենքի ուժով պաշտպանել իրենց ազգային ինքնիշխանությունը:

Եվ եթե 18-րդ դարի սկզբներին Սյունիքի և Արցախի մելիքությունները հասան փաստական անկախության, այդ երկրամասերը զերծ պահելով մահմեդական ուժացումից ու սերունդներին ավանդեցին, որ ազգերի և ժողովուրդների անկախությունը ձեռք է բերվում քաղաքական պայքարի միջոցով, ապա մեր ժողովրդի հերոսական անցյալն ոչ պակաս էական դեր է խաղացել Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության կայացման գործում:

Արցախն ու Սյունիքը, որոնց վրա միշտ էլ աչք են դրել անկուշտ հարևանները, Մայր Հայրենիքի հյուսիս-արևելյան կողմի ռազմավարական բանալիներն են հանդիսանում: Չպետք է մոռանալ զորավար Նժդեհի իմաստուն այն միտքը, որ «Հայաստանն ինչպիսի ցուցանակ կրելու լինի, չի կարող գոյություն ունենալ առանց Ղարաբաղի և Ջանգեզուրի»:

Պատմական անհերքելի ճշմարտություն է, որ Արցախ նահանգը զբաղեցրել է Կուրակ գետից մինչև Երասխ գետը՝ թիկունքին ունենալով Հայաստանի հետ սահմանային շրջանները, իսկ առջևում՝ Կուր-Արաքսյան հովիտը: Այդ նահանգի մի մասում, դեռևս X-XVI դարերում, ձևավորվել էր Խաչենի իշխանությունը, որի տերերի հետ գրագրություններ է ունեցել նույնիսկ բյուզանդական արքունիքը¹: Խաչենը, որի անունով է կոչվել ամբողջ Արցախ նահանգի հիմնական մասը X-XIII դարերում, Հայաստանի ամենաազդեցիկ վարչաքաղաքական միավորներից մեկն է եղել: 17-րդ դարի սկզբներին Խաչենի գավառների իշխանավորներն Իրանի շահ Աբաս 1-ինի հրովարտակներով ստացել են մելիքական տիտղոսներ և իրավունքներ: Մելիքները հայոց հին իշխանական տներից սերող ֆեոդալական կառավարիչներ են եղել, որոնց պարսից շահերը տվել են

¹ Օտար աղբյուրները Հայաստանի և հայերի մասին, հ. 6. Եր., 1970, գիրք ք., գլուխ 48: Բ.Ուլուբաբյան, Խաչենի իշխանությունը X-XVI դարերում, Եր., 1975, էջ 50:

արաբական «մելիք» հորջորջումը, որը նշանակում է «տեր», «իշխան»: Քանի որ գավառները հիմնականում հինգն էին՝ Դիզակ, Վարանդա, Խաչեն, Ջրաբերդ և Գյուլիստան, ապա դրանք պատմության մեջ հայտնի են «Խամսա» /արաբերեն նշանակում է հնգյակ/ անունով¹:

Վերոհիշյալ մելիքություններն ունեցել են պետականության հատուկ կարգավիճակ, իսկ դրանց կառավարիչները՝ մելիքները, ներքին կառավարման հարցերում՝ լիակատար ինքնուրույնություն: Նրանք ունեցել են իրենց բերդերը, սեփական զորքը, հարկային քաղաքականությունը, դատ ու դատաստանի իրավունքը: Մելիքների գլխավորը՝ Դիզակի մելիք Եգանն էր, որը Նադիր Շահի կողմից բեկլարբեկի տիտղոս էր ստացել և որի մոտ էլ հավաքվում էր արքունական հարկը²:

Ըստ Ռաֆֆու՝ Արցախի մելիքություններն որպես հայկական իշխանություն պահպանվել են 19-րդ դարը³:

Հայոց գավառական մելիքների իրավունքները վերջին անգամ վերահաստատվել են Նադիր Շահի հրովարտակներով: Նրանց մեջ նշվում էին մելիքների իրավունքները և պարտականությունները, մասնավորապես հրովարտակները, օժտելով մելիքներին հարկ վերցնելու, զորք պահելու, կառավարելու և դատ անելու իրավունքներով, միաժամանակ նրանցից պահանջում էին հպատակների հանդեպ լինել արդար և ուղղամիտ, գործել այնպես, որ չլինի ոչ ամենափոքր ճնշում և ոչ էլ կողմնապահություն:

Քաղաքական անկախության կորստի պայմաններում հայ ժողովրդի ներքին կառավարման հարցերում միշտ էլ էական դեր է ունեցել Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցին, և հայ հին նախարարական տոհմերի ու իշխանական տների ներկայացուցիչները և մելիքները: Իսկ ժողովրդի ներքին կառավարման գործառույթներից մեկն էլ իրականացվել է իրավունքի միջոցով, որի աղբյուրներն են հանդիսացել սովորույթը, կանոնական իրավունքը, օտար իրավունքի թարգմանչական հուշարձանները, ազգային դատաստանագրքերը և իրավահայտ աղբյուրները:

Հայ ժողովուրդն ազգային պետականությունը կորցնելուց հետո օտար զավթիչներին կուլ չգնալու համար առաջնահերթ նշանակություն է տվել սովորույթային իրավունքի նորմերին, որոնք դարեդար անցել են սերունդից սերունդ և հասարակական կյանքում դարձել պարտադիր: Նույնիսկ հնուց եկող որոշ սովորույթներ պահպանվել են նաև մեր իրականության մեջ:

¹ Ռաֆֆի, Երկերի ժողովածու հ. 10, Խամսայի մելիքությունները, Եր., 1964, էջ 161-163:

² Նույն տեղը, էջ 187, 191:

³ Նույն տեղը, էջ 564:

Պատմությունից մեզ շատ քիչ տեղեկություններ են հասել ինչպես Խաչենի իշխանությունում, այնպես էլ Արցախի մելիքություններում իրականացված դատական իշխանության վերաբերյալ: Դեռ ավելին, այդ ժամանակներին վերաբերող որևէ դատական գործ կամ դատական որոշում մեզ գրավոր չի հասել: Սակայն բոլոր հետազոտողները միահամուռ են այն բանում, որ ինչպես Խաչենի իշխանները, այնպես էլ Արցախի մելիքներն ունեցել են իրենց դատն ու դատաստանը¹:

Հանրահայտ փաստ է, որ Մխիթար Գոշը, հայոց աշխարհիկ իրավունքի անդրանիկ ժողովածուն, իր հռչակավոր «Դատաստանագիրքը» գրել և ավարտել է 1184 թվականին Հաթերքում՝ Խաչենի մեծ իշխան Վախթանգի ապարանքում և վայելել նրա հովանավորությունը: Հայ իրավական մտքի հուշարձանի առաջին օրինակներից մեկը Մ.Գոշն ընծայագրով նվիրել է Արցախի իշխանաց իշխան Վախթանգին՝ ակնարկելով, որ իշխանն անսխալ ուղղությամբ կկիրառի նրա պատվիրանները: Դա մի ծանրակշիռ հանգամանք է և խոսում է այն բանի օգտին, որ Մ.Գոշի «Դատաստանագիրքը», որով հայկական արդարադատությունը ղեկավարվեց մինչև 16-րդ դարը, ամենայն հավանականությամբ օգտագործվել է նաև Խաչենի իշխանությունում²:

Դժվար է ասել, թե միջնադարյան հայ իրավական մտքի այդ ամենախոշոր հուշարձանից կարողացան օգտվել Արցախի մելիքություններում, սակայն հստակ է, որ մելիքները չէին ղեկավարվելու շարիաթի օրենքներով կամ իրեն ինքնակոչ Ղարաբաղի խան հռչակած Փանահի կարգադրություններով: Դա այն դեպքում, երբ Աստրախանի հայ գաղութում, որտեղ հայերի թիվը 18-րդ դարի կեսերին հասնում էր շուրջ 2000-ի, կիրառվում էր Աստրախանի հայոց «Դատաստանագիրքը», որի դրույթները մերձեցման շատ եզրեր ուներ Մ.Գոշի «Դատաստանագրքի» հետ³:

Մ.Գոշի «Դատաստանագիրքը» սկզբունքորեն ընդունում է, որ քրեական գործերը քննելու, հանցագործությունների ու մեղքերի համար մարդկանց պատժելու իրավունքը հավասարապես պետք է պատկանի և՛ հոգևոր, և՛ աշխարհիկ դատարաններին⁴:

¹Րաֆֆի, էջ 164: В.Потто, Первые добровольцы Карабага, Тифлис-1902, էջ 2-4; Գ.Մուսայելյան, Ղարաբաղի նուաճման հարիրամեակը, «Արարատ» 1914-Ռ34Գ ՈԱ Ս.Էջմիածին էջ 150; Ֆ.Պողոսյան, Խամսայի մելիքների իրավունքներն ու պարտականությունները, «ԲՀԱ»-1966 թիվ 1, էջ 199-200:

²Մ.Գոշ, Դատաստանագիրք հայոց, իրավաբանական հետազոտութիւնք ծանօթութամբք Վ.Բաստամենաց, Վաղարշապատ, 1880, էջ 104, 178, Բ.Ուլուբաբյան, Հայոց արևելից կողմանց եկեղեցին և մշակույթը, Երևան-1998, էջ 304-306, Ա.Սաղաթյան, Արցախի մելիքությունները և մելիքական տները, Եր., 2007, էջ 35:

³ «Դատաստանագիրք Աստրախանի հայոց» Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Եր., 1967:

⁴ Մ.Գոշի Հայոց դատաստանագիրքը, Եր., 1954, նախադրություն, Ե. զլուխ, Ա.Թովմասյան, Հին և միջնադարյան հայ քրեական իրավունք, Եր., 1977թ. էջ 8-9:

Պատմագիտական փաստերը ցույց են տալիս, որ դատավարությունը միջնադարյան Հայաստանում բոլորովին էլ հոգևոր դասի առանձնաշնորհը չի եղել, ավելին՝ եկեղեցական դատարանը զբաղվել է գերազանցապես եկեղեցու և հոգևորականության հետ կապված գործերով: Աշխարհիկ գործերի խիստ նեղ բնագավառն է ընդդատյա եղել նրան, սահմանափակված առավելապես ընտանիքի ու ամուսնության իրավունքով և քաղաքացիական իրավունքի մի մասով¹:

Արցախի մեկիքություններում աշխարհիկ դատարանների գործառույթները կատարել են մեկիքները և տանուտերեր-քոխվաները: Վերջիններս նշանակված կամ հաստատված լինելով մեկիքների կողմից՝ հանդես էին գալիս որպես ստորադաս դատարաններ: Միջնադարյան Հայաստանում դրանք կոչվում էին տանուտիրական դատարաններ: Նրանց իրավասության մեջ էր մտնում գյուղական վեճերի և թեթև հանցանքների քննումը: Դատավարության ժամանակ հիմնականում ղեկավարվում էին սովորույթային իրավունքի նորմերով: Կողմը դժգոհ լինենով տանուտիրական դատարանի արձակած վճռից՝ կարող էր գանգատարկել այն «մեկիքական դատարանին», որը հանդես էր գալի որպես վճռաբեկ ատյան տանուտիրական դատարանի նկատմամբ: Մեկիքական դատարանն առաջին ատյանի կարգով քննում էր նաև ծանր հանցանքների վերաբերյալ գործերը: Դատավարության կարգը բանավոր էր և դատավարության ելքը հիմնականում կախված էր սովորույթային իրավունքի նորմերից և մեկիքի կամքից, որը հպատակների համար օրենքի ուժ ուներ:

Մեկիքի արձակած վճիռը վերջնական էր և բողոքարկման ենթակա չէր:

Դատավարության համար հատուկ շենք չի եղել, դատը տարվել է մեկիքի տան բակում կամ ապարանքի սենյակներից մեկում: Գանգատավորն իր ցուցմունքները հաստատելու համար պարտավոր էր վկաներ բերել, իսկ վկաներ չլինելու դեպքում՝ երդվել: Դատաստանական երդման համար եկեղեցուն կան մի սրբի առաջ գանգատավորը մի զույգ մոմ էր վառում և մեղավորին առաջարկում հանգցնել մոմերը: Եթե փչեր-հանգցներ՝ համարվում էր անմեղ: Երբեմն բարձրաստիճան մարդիկ էին երդվում իրենց ստորադրյալների փոխարեն:

Նահապետական սովորույթներով ապրող արցախցու համար երդվելը շատ ծանր է համարվել և երբեմն չերդվելու համար մարդիկ հանցանքը հանձն են առել, իսկ սուտ երդվողներ շատ հազվադեպ են եղել:

¹ Խ.Թորոսյան, Դատարանային համակարգը միջնադարյան Հայաստանում ըստ Մ.Գոշի Դատաստանագրքի, «Տեղեկագիր հասարակական գիտությունների»-1965 թիվ 12, էջ 94:

Որոշ դեպքերում գանգատավորը մի վառ ածուխ էր տալիս հանցավորին, և սա, ածուխի վրա ջուր լցնելով, ասում էր,- այսպես անցնեն, թե որ արել են:

Տարածված են եղել հետևյալ պատիժները՝ ծեծը, տուգանքը, բանտարկությունը, անվանարկությունը, դամդա խփելը, ձիու պոչից կապելը ու քարշ տալը և մահապատիժը:

Հանցագործների նկատմամբ պատիժ նշանակելիս հաշվի էր առնվում կատարված արարքի բնույթը և հասարակական վտանգավորության աստիճանը:

Ամենասովորական և տարածված պատիժը ծեծն էր ու տուգանքը: Ծեծը գործադրում էր մելիքը կամ նրա ծառաները: Հանցավորին ծեծում էին ճիպտներով՝ մերկացրած կամ ծառից կապած վիճակում: Շատ անգամ էլ հանցավորին ծառից կապված վիճակում 2-3 օր պահում էին: Տուգանքը բռնագանձվում էր մելիքի օգտին: Միայն տուգանքից Վարանդայի մելիք Շահնազար երկրորդը տարեկան ստանում էր մոտ 20.000 ռուբլի արծաթ¹: Որպես բանտ ծառայում էր մելիքի ախոռը կամ ցախատունը, իսկ վտանգավոր հանցագործներին պահում էին թաղակապ ներքնատներում կամ ստորգետնյա վիրապներում: Անվանարկության պատժին հիմնականում ենթարկվում էին անառակ կանայք, որոնց երեսին մուր կամ թրիք էին քսում, էշի վրա նստեցնում և շրջեցնում էին գյուղում, իսկ անուղղելի անառակ կանանց կապում էին ձիու պոչից և քարշ տալիս: Պատժի այս ձևով մելիք Հովսեփ Ա-ն սպանել է պոռնիկ Սարիամին:

Դամդա խփելու պատժի էությունը կայանում էր նրանում, որ հանցավորին մերկացնում էին և մելիքի կնիքը խփում նրա հետույքին: Բոլոր մելիքները կնիքադրոշմ են ունեցել, որ ներկայացնում էր մի կեռ թուր, շուրջը գրված. Քսի ծառայ մելիք...(այսինչ)²:

Առավել ծանր հանցանքներ կատարած անձանց կուրացնում կամ կտրում էին ձեռքը կամ էլ դատապարտում էին մահապատժի, որն իրականացվում էր այրման, կախելու, խեղդամահ կամ սրախողխող անելու միջոցով:

Այդ հարցում չնայած խիստ և դաժան, բայց արդարադատ են եղել Դիզակի մելիքները, մասնավորապես մելիք Եսային և մելիք Աբասը: Վերջինս ժողովրդի կողմից ստացել էր նաև Աբաս Դաժան մականունը: Հանցագործը չէր կարող ազատվել մելիք Եսայու ձեռքից ո՛չ կաշառքով և ո՛չ էլ բարեխոսությամբ: Յուրաքանչյուրին ըստ կատարած հանցանքի

¹ Լեո, *Երկերի ժողովածու* հ. 3. գիրք 2, Եր., 1973, էջ 23, նույնի՝ *Խոջայական կապիտալ*, Եր., 1934, էջ 168:

² Ե.Լալայան, *Երկեր*, հ. 2, Եր., 1988թ. էջ 245-274, 252:

նշանակվում էր պատիժ և կշտամբանք: Մելիք Եսայու օրոք գավառում վերացված էին ոչ միայն գողությունը, պռռնկությունը և մարդասպանությունը, այլև՝ կանանց բարձրաձայն վեճերն ու կռիվները: Մելիք Աբասի կառավարման տարիներին հանցագործը սրախողխող էր արվում հենց հասարակության առջև, որպեսզի ոչ ոք չհամարձակվի հետագայում նույն հանցանքը գործել¹:

Մահապարտների նկատմամբ ոչ պակաս խիստ են եղել նաև մյուս մեղիքները: Այսպես, մելիք Բեգլարի կողմից մահապատժի դատապարտված հովիվ Չախվերդու գլխին դրել են շիկացրած փլավ-քամին, որն անմիջապես մահացել է, իսկ մելիք Աբով Գ-ին չենթարկվելու համար Փանոսանց Չայրապետին ծառից կախել են:

Արցախից Յնդկաստան տեղափոխված Մովսես Բաղրամյանը, մեծահարուստ հնդկահայ Չակոբ Շամիրյանի տպարանում 1772թ. տպագրած իր «Նոր տետրակ, որ կոչվում է Չորդորակ» գրքի մեջ նշում է, որ Ջրաբերդի մելիք Ադամը և Գյուլիստանի մելիք Չովսեփն առանց որևէ մեկի հրամանի կարող էին իրենց ենթակա ժողովրդի միջից հանցավորին կամ վնասապարտին ինքնակամ կերպով պատժել ու սպանել²:

Սրանք ծանրակշիռ փաստեր են, որոնք ապացուցում են, որ նույնիսկ Ղարաբաղի խանության տարիներին յուրաքանչյուր մելիքությունում դատավարության իրավունքը գտնվում էր տվյալ գավառի մելիքի ձեռքում: Խաները միայն իրենց ազգին յուրահատուկ արևելյան խորամանկությամբ և խարդախությամբ կարողանում էին դավեր նյութել մելիքների գլխին: Նման քստմենելի դեպք է եղել, երբ Իբրահիմ խանը բարեկամական զրույց ունենալու նպատակով Շուշի հրավիրեց Ջրաբերդի մելիք Մեծլումին, Գյուլիստանի մելիք Աբովին, Դիզակի մելիք Բախտամին և Գանձասարի Չովհաննես կաթողիկոսին ու նրանց բանտարկեց Շուշիի բերդում:

«Մելիքական իրավունքը» կազմված լինելով չգրված իրավական և բարոյական վարքագծի կանոններից, տարածվում էր նաև հենց մելիքների վրա: Որևէ մելիքի կողմից սովորույթային իրավունքի նորմերի կամ բարոյականության հիմնարար սկզբունքների խախտման դեպքում, մյուս մելիքները միավորվել են նրա դեմ և չգրված օրենքի խստությամբ պատժել նրան: Այդպես է եղել, երբ իշխանատենչ մելիք Շահնազարը Վարանդայի մելիքը դառնալու համար սպանել է եղբորը՝ մելիք Չովսեփին և

¹ Առաքել Վարդապետ Կոստանյանց, Դիզակի մելիքությունը, Վաղարշապատ, 1913, էջ 44-47, 73-74, Բաֆֆի էջ 274:

² «Նոր տետրակ, որը կոչվում է Չորդորակ», եր., 1991, էջ 102-103:

կոտորել տվել նրա ամբողջ ընտանիքը ու անօրեն կերպով տիրացել մե-
լիքությանը: Ոճրագործին պատժելու և մելիքության ժառանգման սահ-
մանված կարգը վերականգնելու համար մյուս մելիքները պատժիչ ար-
շավանք են ձեռնարկել մելիք Շահնագարի դեմ, սակայն այդ եղբայ-
րասպան գժտություններից կարողացավ օգտվել միայն Արցախի ռիսերիմ
թշնամի Փանահ Խանը: Մեկ այլ օրինակ, մելիքների կողմից ռուսների
հետ վարած գաղտնի բանակցություններն Իբրահիմ Խանին հայտնելու
համար մելիքական տոհմի ներկայացուցիչ Ալլահ-Ղուլի բեկի նկատմամբ
ամենայն խստությամբ կիրառվեց մելիքական օրենքը: Նա բռնվեց և
գլխատվեց: Այդպես է եղել և կլինի՝ ազգային շահերի դավաճանությունը
համարվել է ամենաքստմնելի հանցագործությունը և խստորեն պատժվել:

Թեկուզ մելիքները ներքին հարցերում եղել են միահեծան՝ ունենալով
անսահմանափակ իրավունքներ, բայց նրանք հանդիսանալով Իրանի շա-
հի վասսալներ՝ հարկահավաքության գործում ինքնազուլխ չէին կարող
լինել: Պատմությունը վկայակոչում է, որ Վարանդայի Մելիք Միրզաբեկը
շահական գանձարանին հարկը չվճարելու համար ենթարկվել է մահա-
պատժի՝ խեղդամահ անելու միջոցով:

Արցախի մելիքություններում դատական որոշումներն ի կատար էին
ածվում տանուտերերի և մելիքների կողմից: Տանուտիրական դատարա-
նի վճիռը կատարվում էր տվյալ գյուղի գզիրի, իսկ մելիքական դատա-
րանինը՝ մելիքի ծառաներից մեկի կողմից: Վճիռն արձանագրված չէր
հանձնվում ծառային, այլ միայն մի թղթի վրա խփված մելիքի կնիքը կամ
նրա համրիչը: Վճռի էությունը բերանացի բացատրում էին ծառային, նա
էլ՝ դատապարտվածին, և իբրև վկայակոչում իր ասածին՝ ցույց էր տալիս
մելիքի կնիքը կամ համրիչը: Տանուտերը և մելիքը դատավարության
համար վարձ չէին պահանջում, բայց ծառան պոկում էր ինչքան կարող է
թե՛ մեկ և թե՛ մյուս կողմից:

Քաղաքացիա-իրավական հարաբերություններից բխող վեճերի քննու-
թյունը և լուծումը իրականացրել է Հայ Առաքելական եկեղեցու Գանձա-
սարի հոգևոր իշխանությունը: Վերջինս լծորդված էր մելիքական իշխա-
նության հետ՝ կազմելով մեկ միասնական քաղաքական միավոր: Երկու
իշխանությունների միջև գործում էր հաղորդակից անոթների օրենքը: Երբ
թուլանում էր մեկը, բնականաբար թուլանում էր և մյուսի դիրքերը:

Նման պայմաններում մելիքներն ակտիվ մասնակցություն են ունեցել
նաև իրենց իշխանության ներքո գտնվող գավառի հոգևոր գործերին: Մե-
լիքների թույլտվությամբ է տեղի ունեցել պսակը և ամուսնությունը:

Ամուսնանալու համար մելիքի հպատակները նրան վճարում էին որո-
շակի դրամական գումար: Նրանք պարտավոր էին տանել մելիքին մսա-

ցուի սուկին և երկամները, 1 կուժ գինի, 2 հավ և 2 շիշ օղի: Եթե հարսն ուրիշ գյուղ էր տարվում, պարտավոր էին ավելի վճարել: Մեկիքն իր հերթին նորապասակներին մի «խալաթ» /նվեր/ է տվել:

Իրենց հպատակների ամուսնալուծությունների հարցում մեկիքները երբեմն թույլ են տվել կամայականություններ՝ հարկադրելով եկեղեցուն ամուսնալուծել իրենց հպատակներին և ամուսնացնել այլ անձանց հետ: Այսպես, երբ մեկիք Յովսեփ Ա-ի հպատակ Մուսին գանգատվել է իր կնոջից, ապա մեկիքի հրամանով եկեղեցին նրանց ամուսնությունը լուծել է և Մուսին ամուսնացել է մեկ այլ կնոջ հետ¹:

Ժառանգման իրավունքի հարցերը գտնվել են հոգևոր իշխանության ձեռքում: Պատմությունը մեզ թողել է Ամարասի Իսրայել կաթողիկոսի մի շատ հետաքրքիր գրավոր վկայություն, համաձայն որի Վարանդայի մեկիք Շահնազար երկրորդը 1792 թվականին իր գույքը կտակել է կրտսեր որդուն՝ Ջհանբախշին: Գրությունը հետաքրքիր է ինչպես իրավական, այնպես էլ ժամանակի բարքերի տեսակետից:

Ինչպես հայտնի է, Վարանդայի մեկիք Շահնազար երկրորդն ունեցել է 3 կին, որոնցից միայն առաջինը՝ Թագուհին է եղել օրինավոր: Եվ երբ Իբրահիմ Խանի հլու սպասավոր, Գանձասարին հակաթոռ Իսրայել կաթողիկոսը գրավոր հաստատել է մահամերձ մեկիք Շահնազարի կամքը՝ ամբողջ գույքն իր արտասանական կապերից ծնված որդուն՝ Ջհանբախշին կտակելու մասին, ապա նրա օրինավոր կնոջից ծնված որդին՝ մեծիք Ջուլջուղը, հետագայում կարողացել է մոլլա Յուսեփին միջոցով Իսրայել կաթողիկոսի հաստատած կտակն անվավեր ճանաչել²: Ավելորդ չէ նշել, որ կտակարարն ու կտակը հաստատողն այնքան վնաս են հասցրել Արցախի մեկիքական և հոգևոր իշխանությունների ազգային ազատագրական պայքարին, որ նրանց կողմից Ղարաբաղի լեռնաստանին պատճառված վնասի հետևանքները վերացվեցին միայն մեր օրերում:

Ինչպես նշվեց, մեկիքները, լինելով աշխարհիկ գործերի տեր, վճռական դեր են խաղացել նաև հոգևոր գործերում: Պատմական փաստ է, որ Պետրոս Խանցբեցին՝ Գանձասարի Գրիգոր կաթողիկոսի որդեգիրը և դրանով՝ նաև Հասան Ջալալյան տոհմի անդամ դառնալու հարցում վճռական դեր է խաղացել Խաչենի մեկիք Աթաբեկ Հասան-Ջալալյանի համաձայնությունը³:

¹ Ե.Լալայան, էջ 241

² Լեո, հատոր 3, գիրք 2, էջ 376-377:

³ Մ.Բարխուդարյան, Արցախ Բաքու-1895, էջ 54, Լ.Սկրտունյան, Գանձասարի կաթողիկոսությունը Պետրոս Խանցբեցի կաթողիկոսի օրոք, «ԼԳԻ» թիվ 1, էջ 90:

Ռուսական կայսրության առաջին տարիներին մելիքները և նրանց ժառանգները, թեև պաշտոնապես զրկվեցին նախկին մելիքական իրավունքներից, բայց ճանաչվեցին իբրև տոհմիկ ազնվականներ՝ բեկեր:

Այսպիսով, ժողովրդի մեջ այնքան խորն է եղել արմատավորված սովորույթային իրավունքը, նահապետական կացութաձևերը և համակրանքն երկրի նախկին հայ տերերի նկատմամբ, որ նույնիսկ Ղարաբաղը ցարական Ռուսաստանին միացնելուց հետո, թեպետ ոչ դատավոր, բայց որպես գյուղի ամենաազդեցիկ և հեղինակավոր մարդիկ, գյուղացիները տեղական վեճերը լուծելու համար դիմել են բեկերին: Մելիքների ժառանգներն ընդառաջել են համագյուղացիների խնդրանքին և «Դատ կտրել» կամ դատն իրենց ցանկացածի պես վճռելու համար ճնշում են գործադրել գյուղական պաշտոնյաների վրա: Վերջիններս չեն խոչընդոտել մելիքների ժառանգների միջամտություններին և շոյված լինելու ակնկալիքով՝ իրենց բերանները քաղցրացրել են բեկերի տանը¹:

Резюме

Автор в своей статье анализирует роль и место судопроизводства в Меликствах Арцаха. Подчеркнув особый юридический статус этого княжества, автором детально анализируются как форма и процесс судопроизводства, а также виды наказания и условия их назначения.

Summary

In his article the author analyzes the role and the place of the proceedings in the principalities of Artsakh. Emphasizing the special legal status of this principality, the author examines in detail the shape and the process of proceedings, as well as penalties and conditions of their appointment.

¹ Ե.Լալայան, էջ 254-255: